

Юрій ДАНИЛЕЦЬ

З ІСТОРІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ЗАКАРПАТТІ

Згідно археологічних та писемних джерел християнство мало поширення на території сучасного Закарпаття ще до прийняття його офіційною релігією в Київській Русі. Більшість дослідників пов'язують поширення християнства грецького обряду з іменами св. Кирила та Мефодія, або, принаймні, їх учнів (І. Базилович, М. Лучкай, архім. Василій (Пронін)). Окремі угорські джерела свідчать про те, що на час приходу угрів у Паннонію місцеве слов'янське населення мало єпископство (Повість про прихід угорців). На думку архім. Василя (Проніна), учні св. Кирила та Мефодія, які змушені були залишити Сазавський монастир та чеські землі, поклали початки Угольського монастиря [1. С. 55]. Свідченням того, що на Закарпатті панував грецький обряд, є діяльність Георгія, Єфрема та Мойсея Угринів при дворі київських князів Бориса та Гліба.

Джерелом духовності та освіти були монастирі. Аналізуючи джерела та монографічний матеріал можна прийти до висновку, що в дотатарські часи на Закарпатті могли вже існувати монастирі в Грушеві та Углі. Цю думку підтверджує дослідник поч. ХХ ст. Ю. Жаткович, який пише, що після відходу татар грушевські монахи скаржилися угорському королю Бейлі IV про втрату документів та грамот на землеволодіння [2. С. 97]. Стосовно монастиря в Мукачеві, то документів про його заснування раніше від 1360 р. не виявлено. Справжній розквіт православ'я на Закарпатті пов'язують з діяльністю подільського князя з роду Гедимінів – Федора Корятовича. Князь розбудував Мукачівський монастир та надав йому у володіння ряд сіл із своїх маєтків, він сприяв розвитку освіти та культури у краї.

Складне питанням залишається визначення церковної юрисдикції у краї. Вчені припускають, що на Закарпатті почали формуватися два центри церковної влади. Перший – в Мукачеві та другий – в Грушеві. У середині XV ст. в Мукачеві згадується пресвітер Лука, який міг виконувати єпископські функції, підпорядковуючись сербському митрополиту. Відома також грамота константинопольського патріарха Антонія від 1391 р. про надання Грушевському монастирю право ставропігії. У 1491 р. в Мукачеві вже згадується єпископ Іоанн, що прагнув поширити свій вплив на всю територію краю.

У XVI-XVII ст. східний обряд на Закарпатті почав потерпати від тиску католицтва та реформатства. З ініціативи місцевих правителів та

церковної верхівки було ініційовано укладення Ужгородської унії 1646 р. Згідно унії «нова церква» зберігала східний обряд та мову богослужіння, але визнавала догмат та владу римського папи. Після смерті єпископа Василя Тарасовича уніатським єпископом було обрано Петра Парфенія, а православним єпископом Іоаннікія Зейкана. Останній був змушений у 1663 р. залишити Мукачівський монастир й керувати єпархією з Імстичева та Углі. З того часу для православної віри розпочалися не легкі часи. Центром опору унії та латинізації залишалася Мараморощина, де наприкінці XVII - на поч. XVIII ст. постало цілий ряд монастирів. Серед них, згідно «Списания обителей Мараморошских», були: Драгівський, Кричевський, Боронявський, Бедевлянський, Білоцерківський, Вільхівський, Бичківський. Вище названі монастирі були засновані стараннями православних владик Йосифа (Стойки) (1690-1711) та Досифея (Федоровича) (1717-1735), які прагнули створити міцний плацдарм для оброну віри.

Австрійська влада, на жаль, стала на бік унійної церкви та зробила все, щоб не допустити виборів нового православного владика, а імператриця Марія-Терезія заявила, що на Закарпатті православних вірників більше не існує.

Східний обряд на православна віра зберегла себе завдяки відданості місцевого населення та діяльності окремих уніатських священників. Загально відома боротьба проти латинізації письменника-полеміста Михайла Андрелли (1635-1710). Він відкрито відрікся від унії та написав проти неї декілька творів. Найбільш відомі з них «Логос» та «Оборона». Рятуючись від переслідування переселився до с.Іза, де і похований. Його справу продовжив Іван Раковський (1815-1885), який мав значний вплив на відродження православ'я.

На поч. XX ст. через цілий ряд причин розпочалося відродження православної церкви. Угорський уряд всіляко намагався придушити цей рух, вбачаючи в ньому соціальний та національно-визвольний характер. Було ініційовано два судові процеси проти православних у Мараморош-Сиготі (1903-1904, 1913-1914 рр.), які не могли припинити цей процес. У цей на чолі православного руху став ієромонах Олексій (Кабалюк).

Після включення Закарпаття до Чехословаччини під назвою Підкарпатська Русь (1919 р.) православна церква отримала можливість вільно розвиватися. Згідно канонічних прав, на цю територію поширила свою владу Сербська православна церква. У 1921 р. Синод СПЦ направив на Підкарпатську Русь свого делегата – єпископа Нішського Досифея (Васич). Цьому єпископу належить значна роль в утвердженні православ'я у нашому краї. Було засновано десятки православних громад та впорядковано чернече життя. Створено чоловічі та жіночі монас-

тирі в Ізі, Липчі, Терєблї. Однією з найбільших проблем того часу, була недостатня кількість православного духовенства. У зв'язку з цим у 1920-1930-ті рр. чимало закарпатців здобували духовну освіту в богословських закладах Сербії. Після єпископа Досифея православними громадами, що було впорядковані у формі Карпаторуської православної церкви керували єпископ Новосадський Іриней (Чирич), Призренський Серафим (Іванович) та Бітольський Йосиф (Цвієвич). У 1931 р. було відновлено древню Мукачівську кафедру, до якої ввійшли також приходи Східної Словаччини. Першим Мукачівсько-Пряшівським єпископом став д-р Дамаскін (Грданичка). Єпископ реорганізував Духовну консисторію, сприяв освітньому рівню духовенства. Для цього було організовано пастирсько-богословські курси в Ізькому Свято-Миколаївському монастирі. За його правління православна церква отримала будинок єпархіального управління в Мукачеві. Чеський уряд почав надавати православному духовенству грошову допомогу. Станом на 1936 р. Мукачівсько-Пряшівська єпархія складалася з 127 приходів та 160 тис. вірників. Діяло також п'ять монастирів: три чоловічі – Свято-Миколаївський (Іза), Свято-Преображенський (Теребля), Преп. Іова Почаївського (Ладомірова), та два жіночі – Різдва Пресв. Богородиці (Липча) й Благовіщення Пресв. Богородиці (Домбоки). Крім того існувало ще п'ять чоловічих скитів [3. С. 99].

У 1920-1930-х рр. частина православних приходів, монастирів та скитів підпорядковувалася Празькому архієпископу Савватію (Врабец), що отримав хіротонію від константинопольського патріарха.

У 1938 р. на Мукачівсько-Пряшівську кафедру було призначено єпископа Володимира (Раїч). Перебування нового єпископа в Мукачеві було малотривалим, позаяк, згідно Мюнхенської угоди частина Підкарпатської Русі була окупована Угорщиною. Єпархіальне управління та єпископ перейшли до Хуста, який у березні 1939 р. також захопили угорці. У квітні 1941 р. єпископа Володимира заарештували, а в жовтні того ж року вислали до Сербії. Регент Угорщини Міклош Хорті призначив «адміністратором греко-східних угорських та греко-східних русинських церковних частин» [4. С. 1]. Попов проводив проугорську політику та намагався створити в Угорщині Автокефальну православну церкву. 5 лютого 1944 р. новим адміністратором було призначено ігумена Феофана (Сабов). У документі його посада значиться як «єпископський заступник і адміністратор Православної Мукачівсько-Пряшівської єпархії» [5. Арк. 395].

У жовтні 1945 р. Мукачівсько-Пряшівська єпархія перейшла під юрисдикцію РПЦ. За більше як 50 років радянської влади православна церква пережила чимало трагедій та потрясінь. Було ліквідовано майже всі монастирі та скити, окремі священики були репресовані тоталітарним режимом.

Якісно новий етап в житті православної церкви розпочався наприкінці 1980 - на поч. 1990-х рр., коли на чолі Мукачівсько-Ужгородської єпархії стояв архієпископ Євфимій (Шутак). За декілька років було відновлено десятки православних церков та монастирів, відродилася духовна освіта у краї. У 1994 р. зі складу Мукачівсько-Ужгородської єпархії було виведено Хустсько-Виноградівську єпархію. У 2000-2007 рр. єпархією в Мукачеві керував єпископ Агапіт (Бевцик). 21 грудня 2007 р. Священний Синод УПЦ прийняв рішення про призначення архімандрита Феодора (Мамасуєв) на посаду єпископа Мукачівсько-Ужгородського. 23 грудня 2007 р. у Трапезному храмі Києво-Печерської Лаври собор архієреїв висвятив його у єпископи. Єпископ Феодор реформував єпархіальне управління, створив 7 відділів, що буде сприяти посиленню місіонерської та пастирської роботи серед населення.

На даний час на території Мукачівсько-Ужгородської єпархії діє 290 приходів, які обслуговують 265 священників та 14 монастирів (біля 200 монахів та монахинь). У м. Ужгород діє Духовна академія імені св. Кирила та Мефодія.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

Духовенству Мукачівської єпархії

№ 6654-1912.

Шизматичні рухи¹, що проявляються місцями серед наших прихожан, вимагають серйозну увагу. Не тільки з метою придушення цих перших ознак, але, в першу чергу, з метою пізнання причин їх породження та з метою попередження впливаючи із них нещасть.

Із подання Марамороського² духовенства (воно найбільше зацікавлено в цьому) та з даних адміністративних установ та суду, цілком зрозуміло, що цей рух підтримується із-за кордону, таємні зарубіжні агенти, газетами, народними листівками, бесідами впливають на бідний люд. Але звичайно, були певні недоліки, біди, які також сприяли поширенню цього руху.

Загальною є скарга на культурну відсталість та слабе моральне протистояння нашого народу: незаперечним є також величезна кількість неграмотних та поширення пияцтва серед народу, а також те, що наш народ сторониться від газет та будь-яких книжок, сторониться школи тощо.

Я знаю, що в породженні всіх цих бід головну роль грає ліберальний світогляд. Через це помилкове сприйняття, панство вважало принизливим для себе підтримувати зв'язки з народом та визнавало антипат-

1. Православні рухи.

2. Мараморщина – східна частина Закарпаття.

Орієнтованим всіляке намагання того, що народ, який не володіє угорською мовою, прагне удосконалити рідну мову і має культурні запити.

Але новий напрямок суспільного розвитку почав реакцію проблем і соціальної ідеї, котрі у всіх сферах поряд із свободою та правами проголошує обов'язки (за християнськими законами).

Розуміння цього всього побудило мого попередника (нині покійного)³ просити від уряду допомогу з метою порятунку народу, це побудило його, коли він своїх священиків закликав навчити доросле населення, вести роз'яснювальну роботу серед народу, закликав їх створювати молитовні товариства та викладати Закон Божий серед населення.

Велике зубожіння народу, масова еміграція його та результати шизматичних рухів доводить, що керівники народу мають бути більш соціально чутливішими, щоб дати народові найважливіші моральні та матеріальні блага.

Коли закликаю Вас, Вельмишановні, любити свій народ, то в першу чергу звертаю Вашу увагу на інтенсивніше піклування релігійності Ваших прихожан. Говорять, що наш народ релігійний. Але треба розрізняти схильність до релігійності і свідому релігійність. У цей важкий час ми повинні домагатися того, щоб релігійні знання були переконливішими, і, разом із тим, наші вірники були вірними релігійним обрядам.

Однак, цього неможливо досягти, тільки тоді, коли Закон Божий викладає учитель у школі (як він це робить, ми навіть не можемо перевірити). Ми не досягнемо мети, якщо не слідкуватимемо за навчанням і вихованням у греко-католицькому дусі.

Ці недоліки я вважаю першоджерелом усіх бід, тому ми повинні намагатися їх усунути.

Усвідомлюючи свою велику відповідальність за моральне і матеріальне становище нашого народу, постановляю:

1. Закон Божий як у приватних, так і в державних школах повинен викладати персонально священик (або помічник священика), і, за розпорядженням №13 папи римського Лео, це має робитися рідною для учнів мовою, за єпископською програмою. Тому що важливим є безпосередній вплив священика на школярів.

У державних школах, за розпорядженням Міністерства релігії та народної освіти від 1907 р., у старших класах (IV, V, VI) найважливіші розділи Закону Божого можуть вивчатися також угорською мовою.

У I-II класах Закон Божий починається не з малого катехізису, а з малої Біблії (обговорення найважливіших моментів).

У III-IV класах найважливіші Закони Божі вчимо вже із малого катехізису. Окремо й детально подаючи й малу Біблію.

3. Мається на увазі єпископ Юлій (Фірцак) (22.8.1836 Худлево 1.6.1912 Ужгород).

У V-VI класах повторюється матеріал, раніше вивчений із малої Біблії та малого катехізису, доповнюючи матеріалом із середнього катехізису. Окрім цього перший рік викладаємо літургію, а наступний – історію церкви.

Із підручників використовуємо:

У I-II класах: Волошин. Мала Біблія.

У III-IV класах: Малий катехізис. Волошин. Мала Біблія.

У V-VI класах: Середній катехізис. Волошин. Мала Біблія.

Доктор Микита. Початкова літургія.

Доктор Микита. Початкова історія церкви.

Із метою перевірки наказую, щоб учитель в кожній школі вів окремий журнал успішності (роботи), в якому повинен фіксувати кожного разу опрацьований матеріал. Офіційні відвідини протоієрей теж записує у цей журнал. Видавництво «Унію» видало зошит «Програма вивчення греко-католицького релігієзнавства», у якому викладені детальна програма та вказівки викладання. Його ціна 1 корона 20 філерів. Наказую обов'язкове використання цього журналу.

Такий самий журнал потрібно вести священику у державній початковій школі, і при різних перевірках показувати протоієрею.

Якщо священик із різних причин не може викладати релігієзнавство, то це робить призначений шкільний учитель. Сам священик може підмінити себе учителем лише на 1-2 уроки, якщо йдеться про більше уроків, то для такої заміни потрібний спеціальний дозвіл єпископа. Такий недолік у роботі я буду суворо карати згідно установлених церковною законом.

2. Серед основних причин шизматичного руху, є також перешкода будівництва нових шкіл та постійна скарга народу, що наші школи не турбуються про вивчення рідної мови та церковних пісень. Безперечно, що при такому стані, народ повністю віддалиться не тільки від школи, але й своєї церкви, у ньому погасне почуття патріотизму. Тільки любов'ю та порозумінням можна вести натовп, виховувати його, прививати йому патріотизм і прилучити їм любов до угорської мови.

Видане у 1907 р. для церковних шкіл «Детальна програма» служить допомогою у цій справі.

Жоден учитель немає права нехтувати нормальним викладанням цих предметів, бо це буде суворо покарано.

Але, яки це навіть не було вказано законом, соціальні передумови вимагають, щоб народний учитель, навчивши читати-писати рідною мовою, розвивав ділі ці знання і використовував їх з метою морального виховання народу.

Закликаю Вашу Вельмишановність, попередити Ваших учителів, щоб у цій справі вони так само добросовісно й порядно виконували свій обо-

в'язок, а перевірити це закликаю як священників, так і протоіерея.

3. Я сам прилучуся до справи заспокоєння розхвильованого народу, і з цієї метою відвідаю найближчим часом прихожан найнебезпечніших територій.

А доти, прошу Вашу Вельмишановність зачитати перед своїми прихожанами моє єпископське послання (із необхідними поясненнями). Зачитати це послання у поселеннях, де живуть рутени та товти⁴, тобто й там, де ознаки шизми ще не проявилися. Бо мета цього послання: зміцнення віри прихожан, усвідомлення ними відношення їх до католицької церкви, а це необхідно всюди.

А на тих територіях, де вже поширився шизматичний рух, священника на свій розсуд повинні роздати стільки екземплярів цих звернень, скільки потрібно.

Ви повинні намагатися наслідувати одного із найбільших апостолів святого Йосафата (бувший полоцький архієпископ), котрий:

- 1) усердними молитвами та власним святим життям;
- 2) пройнятими глибоким почуттями святості а також проповідями;
- 3) своїм завзяттям до сповідання навернув до католицької віри багатьох наших ворогів (у минулому).

Проявляйте і Ви завзяття у духовному керівництві народу і тоді Бог також благословить нашу роботу.

Посилаю Вам своє єпископське благословення.

Ужгород, 12 серпня 1912 року.

Ваш у Христі єпископ Антал⁵[6].

Переклад з угорської.

№ 2

Угорське королівське міністерство релігії і народної освіти
Для службового використання.

Відкриття в Дебрецені семінарії Греко-східної церкви.

Всечесний пан представник уряду витязю Козма Міклошу.

На основі рішення Ради міністерства, від 19 червня поточного року, я бажаю зробити представлення по справі відкриття в Дебрецені семінарії для підготовки священнослужителів греко-східної церкви, і тепер маю можливість вислати Вам в цьому письмі текст представлення для попередньої інформації Всечесного Величества. Прийміть, Ваша Всечесність, мою повагу відносно Вашої Особи.

Представник уряду на Підкарпатті.

Додаток № 1.

4. Переселенці зі Словаччини.

5. Єпископ Антоній Папп.

Копія представлення, поданного до Всечесної Ради міністерства під № 14.370/1941, паном міністром угорського королівського міністерства релігії та народної освіти:

20 років священики греко-східної церкви Угорщині, в зв'язку з відсутністю семінарії греко-східної церкви, проходили підготовку в Югославії та Румунії. Результат, особливо з точки зору Угорщини, не був задовільним. Ці священики, підготовленні за кордоном, з одного боку, з точки зору релігійної моралі і інтелектуальності, дуже відставали від вітчизняних священиків, і з другого боку, з точки зору вірності до держави, стали нелояльними, також в деяких випадках вони поверталися із-за кордону, як небезпечні націоналістичні агітатори. Румунські і сербські церковні органи влади не тільки стипендіями приманювали юнаків Угорщини греко-східного віросповідання навчитися на священиків греко-східної церкви, але в більшості випадків, під час навчання юнаків в семінарії, вони матеріально допомагали їхнім батькам. Таким чином, не в одному випадку удавалося їм перевиховувати справжніх угорських юнаків на ворогів угорського народу. Підготовка угорських священиків греко-східного віросповідання була майже цілком неможливим тому, що вони змогли проходити підготовку в священики тільки утаюванням своїх угорських почуттів і іншими гайними шляхами. По цій причині вважається одним із важливіших завдань в сфері упорядкування справ греко-східної церкви Угорщині, рішення проблем підготовки священиків греко-східної церкви. В теперішній час із чотирьох церков: угорської, румунської, рутенської і сербської - тільки румунська церква має семінарію в місті Коложвар, але тільки два справжніх викладачів залишилися на місці при возз'єднанні, а в інших кафедрах посади викладачів заповненні заступниками. З іншого боку, – сюди відноситься і румунська греко-східна церква, – ні одна церква із чотирьох не має матеріальну основу для того, щоб установити і утримати семінарію, значить кожна просила б від держави допомогу і кожна церква претендувала б на відокремлену семінарію. Замість цього більш розумним рішенням проблеми було б, так з політичної точки зору, як і з матеріальної точки зору то, що держава в майбутньому хай установляє єдину, централізовану, державну семінарію греко-східної церкви, на прикладі майже 60 років відмінно діючого Інституту для підготовки рабинів. Я вибрав для місцезнаходження семінарії – Дебрецен, приймаючи до уваги, з одного боку, бажання угорської і рутенської церков по цьому питанню, а також ту умову, що в Дебрецені молоді священики греко-східного віросповідання половину предметів із теологічних наук могли б вивчити на факультеті реформатської теології університету ім. Тиса Калмана, що привело б до суттєвої економії в персональних матеріальних витратах. Семінарія мала б вісім курсів, а конкретно почат-

кові чотири: від V-го класу до восьмого класу гімназії, коли молоді вихованці семінарія паралельно з навчанням в семінарії одночасно ходили б і в реформатський коледж, а вищі 4 курси по теології закінчували б частково і в семінарії, і на факультеті наукового віросповідання університету. На протязі восьми років угорські, румунські, рутенські і сербські вихованці разом виховувалися б, кожний вихованець зобов'язаний був би знати інших з вітчизняних мов, таким чином після посвячення їх в священнослужителів, їх можливо було б направляти в греко-східну церкву любої національності. З такою співпрацею і спільним вихованням майбутньої генерації, і з культурою і мовою інших національностей, я хотів би досягти тої гармонії, яку необхідно мати в багатонаціональній країні Святого Стефана. В нашій Батьківщині, враховуючі і території, яких знову приєднаємо від Югославії, нараховано більш, ніж Сімсот греко-східних священників, і численність гр.-сх. віруючих приблизно мільйона. Для поповнення кількості священників, необхідно виховувати в кожному році 25-30 нових священників. Значить, на стільки вихованців-випускників маємо розраховувати на кожному новому випускному курсі. Але з першого випуску тільки через вісім років будемо мати випускників-вихованців, в той час, коли вже в теперішній час існує відсутність резервів гр.-сх. священників як в угорській, так і в румунській та сербській гр.-сх. церкві. Щоб ця нестача священників не викликала необхідність застосування іноземних священників і священників-емігрантів, потрібно вже в цьому році відкрити теологічного відділення для випускників гімназій і дати можливість вітчизняним кандидатам-священникам румунської і сербської семінарій закінчити навчання в семінарії. Таким чином, початкова численність семінарії може бути 60 вихованців. Само собою розуміється, що 60 вихованців вчилися би на основі державних матеріальних коштів, бо тільки таким чином можемо придбати із відносно бідного гр.-сх. населення, самих цінних елементів. Дуже важливо, щоб навчання велося в семінарії чисто на основі державних матеріальних коштів, а не за рахунок фондів або церковних матеріальних коштів. Так як дебrecенська семінарія є одночасно учбовим закладом для виховування священників всіх чотирьох єпархій, то дин єпископ із 4-х єпархій не може виконати обов'язки головного органа влади, і тому ми повинні знайти такий головний орган влади, який керував би всіма 4-ма єпархіями. Цей обов'язок міг би виконувати константинопольський патріарх, або до тих пір, поки з патріархом не підписався договір, його заступник Савватій, прагнення якого були і до цих пір позитивним по відношенні угорських інтересів. Після цього, я з повагою прошу Всечесну Раду міністрів, (до тих пір, поки в майбутньому прийметься Закон про відкриття гр.-сх. семінарії в Дебрецені), щоб дала дозвіл мені для початкових організаційних робіт для

